

TEKSTİL UYGARLIĞI ve BULDAN

Prof. Dr. Serap YILMAZ

Adnan Menderes Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ÖZET

Dokumacılık Türklerde eski bir gelenektir ve Türkler hemen hemen her çağda "Tekstil Uygarlığı"nın bir parçası olmuştur. Bu çalışmada tekstil üretim süreçleri incelenecek ve bu süreçlerde Buldan'ın yeri saptanmaya çalışılacaktır. Buldan'ın tekstil ürün yelpazesi genel olarak bilinmektedir. Ancak ihtisaslaşma alanı dikkatle incelendiğinde *boğası*, *alaca* ve *bürüncük* gibi türlerin biraz daha yakından tanınmayı hak ettikleri anlaşılır. Bu küçük çalışma Buldan'da tekstil etkinliklerini bugün ulaştığı noktadan daha ileriye götürmenin nasıl mümkün olacağı konusunda bazı önerilerle son bulacaktır.

Antik çağda Anadolu'da hayvancılık önemli bir geçim kaynağı olup hayvan yününün değerlendirilmesi tekstil endüstrisini kaçınılmaz bir etkinlik kılmış ve sonuçta nüfusun önemli bir kısmının geçim kaynağını bu etkinlik oluşturmuştur. Lidya (Lydia) merkezlerinin yanında Denizli- Honaz (Kolossai), Denizli (Laodekeia) ve Pamukkale (Hierapolis), Kayra (Karia) kentleri de Batı Anadolu'da özellikle ihracata yönelik bir üretimin yapıldığı yerlerdir. Honaz, Denizli ve Pamukkale, her ne kadar Lidya kentlerine kıyasla üretime geç başlamış gibi görünseler de dokuma ürünleri ünlüdür. Özellikle Denizli'nin parlak siyah yünleri Milet'in yününden dahi üstün kabul edilmekteydi. Pamukkale'de ise yalnız yün dokumacılığı değil aynı zamanda halıcılık ve erguvan rengi boya endüstrisi de bulunmaktaydı. Pamukkale'nin bol kireçli suyu, boyama işi için öylesine uygundu ki burada bitkisel boyalarla boyanan erguvanî yün, kırmızı böceğinden elde edilen boylarla boyanmış yünlerle rahatça rekabet edebiliyordu.¹

¹ Hasan Malay, "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildirileri (27-30 Eylül 1988)*, Denizli, 1988, s.295-298.

20. yüzyılın son çeyreğine gelinceye kadar Avrupa’da Ortaçağ İslâm tekstiline ilgi yoktu. Daha doğrusu bütün çalışmalar, monografiler tekstilin Avrupa’daki serüvenine ayrılmıştı.² Maurice Lombert bunu değiştirdi ve bir kitap yazarak İslâm dünyasının bir “Tekstil Uygarlığı” olduğunu ileri sürdü. Ve haklıydı. VII-XIII. yüzyıllar arası bu dünyada dört önemli tekstil hammaddesi kullanılmıştı. İki eski tekstil hammaddesi yün ve keten, diğer ikisi yeni tekstil hammaddeleri yani pamuk ve ipek idi. Yazara göre Maverâünnehir, antik yün endüstrisi merkezi ve genel olarak Orta Asya tekstil üretimi ve tekniği için bir kavşaktı.³ “Tekstil Uygarlığı”nın son iki yüzyılında yani XI ve XII. yüzyıllarda, Türklerin yeri daha belirginleşmeye başlar. 1240 yılında Anadolu Selçuklularını gücünün doruğundadır ve Batı sınırı kabaca Muğla vilayetindeki Dalaman çayından başlayarak Denizli ve Kütahya önlerinden geçip Sakarya’ya ulaşmaktadır. Özetle Denizli ve çevresi Anadolu ve Orta Asya deneyimlerinin buluştuğu önemli bir kavşaktır.

Günümüz Buldan dokumacılığı, “Buldan Dokumacılığının Bugünü” başlığı altında ve “Buldan’da dokumacılık 1. Ev Sanayi 2. Küçük Sanayi 3. Atölyelerde toplu çalışma. 4. Fabrika Tipi İşletmeler şeklinde olmuştur. İlçenin ekonomisini yüzyıllardan beri aile ve atölye tipi dokumacılık oluşturmaktadır” gibi oldukça kapalı ve karmaşık ifadelerle anlatılmaya çalışılmaktadır.⁴ Bu konuya tarihsel olarak bakmakta yarar vardır.

Aile Atölyeleri veya İmalâthaneleri Modeli

2000 nüfus sayımına göre merkez ilçe, ilçeye 16 km. uzaklıktaki Yenicekent kasabası -Antik Tripolis yakınında- ve köylerle birlikte nüfusu kabaca 27.000’dir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin göçmen Oğuz aşiretlerini Anadolu’ya sevk ve iskân ettirme uygulaması sonucu, Menderes akarsuyunu geçen bir kolun bugünkü Buldan yöresine 1215 yıllarında yerleştikleri tahmin edilmektedir. Buldan 1779’da Aydın iline bağlı bir bucak, 1807 yıllarında yine Aydın’a bağlı bir ilçe olmuş, 1883 yılında Denizli sancağına ve Denizli’nin 1923’te il olması nedeni ile Denizli iline bağlanmıştır.

Yeni çalışmalara göre bugünkü kasabaların en azından 2/3’si ve Anadolu’nun ekilebilir arazisinin 9/10’unun tarihi en erken 1860’lara kadar inmektedir. Bu önemli keşif, İmparatorluğun düşüşünden ancak bir yarım asır önce Anadolu’nun çok büyük sayıda göçebe unsurlar barındırdığını anlatmaktadır.⁵ Demek ki Buldan 1860 öncesi ilçe oluşu ile yukarıda sözü edilen 1/3’lük şanslı kasaba ve 1/10’luk arazi grubu içinde yer almaktadır. 1887 yılından itibaren bir Belediyesi vardır. İki yıl sonra 43 köyü, 18 mahallesi olan bir ilçe görünümündedir.⁶ Ramsay (1883–1886) ve F.Sarre (1895) Buldan, Babadağ (Kadıköy) ve Kızılcabölük’ün Denizli’nin tekstil merkezi konumu elinden aldıklarının işaretlerini ilk hisseden yabancı gezgin ve araştırmacılarıdır.⁷

² Mounira Chapoutot-Remadi, Reflexions sur l’Industrie Textile dans le Monde Musulman au Moyen Age. A propos d’un livre récent, *Annales*, 34 (1980), s.504–515. Özellikle 504

³ Maurice Lombert, *Les Tekstiles dans le Monde Musulman VIIe XII e Siècles*, Paris, 1978, s.22, 40-43, 84–86 ve 90.

⁴ www.buldan.gov.tr.

⁵ Reşat Kasaba, “L’Empire otoman, ses nomades et ses frontières au XVIIIe et XIXe siècles”, *Critique Internationale*, no.12, Temmuz 2001, s.111. Asıl öneri Alman coğrafyacı Hütthoroth’dan gelmektedir.

⁶ www.buldan.bel.tr/tarihi.html.

⁷ www.detkib.org.tr/antik.htm

Buldan ekonomisini “Yüzyıllardan beri aile ve atölye tipi dokumacılık oluşturmaktadır. Yöreye özgü desenli, renkli, simli, pamuklu, ipekli giysi ve mefruşat büyük bir üne sahiptir. İlçe merkezinde motorlu 3000 adet tezgâhı, 30 adet el tezgâhı, 1250 adet işleme makinesi faaliyet göstermektedir. Burada üretilen sanayi değeri yüksek tekstil ürünleri, merkez ilçede çok sayıda toptan ve perakende mağazası ile büyük kent tekstil piyasalarında ilgi görmektedir”⁸

Aile ve atölye tipi dokumacılık tekstil ön endüstri üretim süreçlerinde ne anlama gelmektedir? Küresel ekonominin hâkim olduğu dönemde ne anlama gelebilir?

Kapitalizmin oluştuğu 15–18. yüzyıllar arasında (bir başka ifade ile ön endüstri döneminde) Avrupa tekstil endüstrisinde birbirini izleyen dört farklı üretim tarzı söyle özetlenebilir: 1. Aile atölyeleri veya imalâthaneleri: Sayıları çok fazladır. Bir usta, 2–3 kalfa, 2 çırakla veya ailece yapılan çalışmalardır. 2. Dağımk fakat birbirine bağlı İmalâthaneler (*Putting out system* (İng.), *Travail à domicile* (Fr), *Verlagsystem* (Alm.), Parçacı Ev Sanayi (Türkçe): Ortaçağdan beri görülmekte olup üretimin her aşaması tüccar kontrolündedir (ham maddenin temini, eğilmesi, kumaş haline getirilmesi vb.). Ücretler tüccar tarafından ödenir. Elde edilen kâr tüccarın tasarrufundadır. Tüccarın işveren olduğu bir örgütlenme biçimidir. Bu işveren zanaatkâra hammaddeyi ve ücretin bir bölümünü avans olarak vermekte, ücretin geri kanlı, işlenmiş ürünün tesliminde ödemektedir. 3. Bir araya toplanmış İmalâthaneler (Manifaktür): Üretim sürecinde farklı işlemler aynı çatı altında, bir arada yapılır. Bu üçüncü kategorinin özelliği ise hepsinde görülme de emek gücünün, az çok geniş binalarda, bu emeğin gözetimine, daha ilerlemiş iş bölümüne, bir başka ifade ile artan bir üretkenliğe ve ürün kalitesinin yükselmesine olanak verecek şekilde, bir araya toplanmış olmasıdır. 4. Fabrikalar: Akarsu ve buharın devreye girdiği, makineler ile donatılmış imalâthaneler.

Bu değişik yapılar birbirini izlerken, hemen birinden ötekine geçilmez, bir üretim tarzından ötekine geçişteki özellik, aynı dönemde ikisinin de varlığıdır. Ancak endüstriyel bir ilerlemenin, devrimin olması için bu iki veya üç üretim sisteminden sonuncusunun giderek etkinliğe egemen olması gerekir. Sanayi öncesi dönemde 3 numaralı üretim biçiminin yani manifaktürlerin mevcudiyeti değil, ne kadar yoğunlaşabildikleri ve yoğunlaşmanın gelişimi, evrimi önemlidir. Avrupalı tarihçiler, örneğin Braudel, ön endüstriyi incelerken her ne kadar “manifaktür” ismini taşımış olsalar da 5–12 kişi çalıştıran “cüce” işletmeleri göz önüne almaz.

Aynı dönemde Avrupa dışındaki ülkelere baktığımızda özellikle ilk iki yapı yani kişisel atölyeler ile birbirine bağlı atölyelere rastlanmakta olup üçüncü örgütlenme biçimine, manifaktür tipine, yani bir araya toplanmış imalâthanelere nadiren rastlanmaktadır.⁹ Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda da durum böyle idi. Üç numaralı üretim sistemine yani manifaktür sistemine Tanzimat’ta, dört numaralı fabrika

⁸ www.denizli.gov.tr/

⁹ Fernand Braudel, *Maddi Uygurlık. Ekonomi ve Kapitalizm. XV-XVIII. Yüzyıllar*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, 1993, c.II, s. 260–263.

sistemine ise tam anlamıyla ancak Cumhuriyet döneminde geçilir. Bunu anlamak için 1915 Sanayi İstatistikleri için hazırlanan anketi hatırlamak yeterlidir.

Buldan'ın fabrikalaşma sürecini yaşaması için 1990'lı yılları beklemesi gerekmiştir. Endüstriyel tarzda ve kendi markası ile Türkiye'de tek üretici durumunda lanse edilen Dönmez Tekstil, 60 çalışanı, 1500 m² kapalı ve 100 m² açık alanı ile ilçenin ekonomisinde önemli rol oynamaktadır. Buldan'daki fabrikalarında yılda 1 milyon metre ham bez üretilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün sınıflandırmasına göre bu orta ölçekli bir işletmedir.¹⁰ 1992 yılında Türkiye genelinde tekstil sektöründe hâkim üretim modeli yukarıda sözü edilen bir numaralı üretim modelidir. Bir başka deyişle Braudel'in dikkate almadığı cüce işletmelerden, çok daha cüce işletme modelidir.¹¹

TEKSTİL SEKTÖRÜ (1992 YILI.....Toplam.....45.770 Adet
Çok Küçük Ölçekli İşyerleri (İmalat Sanayinde 1-9 kişi çalışan işyerleri).....42.955 Adet
Küçük Ölçekli İşyerleri (İmalat Sanayinde 10-49 kişi çalışan işyerleri).....1907 Adet
Orta Ölçekli İşyerleri (İmalat Sanayinde 50-99 kişi çalışan işyerleri)..... 394 Adet
Büyük Ölçekli İşyerleri (İmalat Sanayinde 100 ve daha fazla kişi çalışan işyerleri)..514 Adet

Buldan'da dokumacılık ilçe merkezde yapılmakta olup kasaba ve köyler tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Buldan'ın durumu Türkiye genelini yansıtmaktadır: “Buldan'ın genel özelliklerinden biri de ev-atölye birlikteliğidir. Tezgah ve makine, evin bir odasına, bir köşesine yapılmış tüm aile birlikte bu işi yapma özelliği göstermektedir”¹² veya “İlçede dokumacılık yöre halkının en önemli geçim kaynağını teşkil etmektedir. Buldan ekonomisi dokumacılığa dayanır. İsviçre'deki saat sanayinde olduğu gibi ailece çalışılır. Ana baba ipleri hazırlar, tezgahta işlerler. Genç kızlar malların dikim ve paketlenmesini yaparlar. Çocuklar masur makinelerinde masur sararlar. Dokumacılık Buldan ekonomisinin temelini oluşturmakta, her evde bulunan tezgahlarla bir aile sektörünü oluşturmaktadır”.¹³

¹⁰ İmalat sektöründe üst sınırının 200 (Dış Ticaret Müsteşarlığı) veya 250 (Hazine Müsteşarlığı) işçi olacağı konusu tartışmalı kobileri (Ekonomik gelişme ve büyüme dönemlerinde ise sınırsız başarı hikayeleri yaratan, toplam ve oransal olarak o ülke için büyük işletmelerden çok daha fazla katma değer yaratabilen tüm ticari, sınai ve hizmet işletmeler) düşünürsek üretimin organizasyonu meselesinin Türkiye'de ciddi bir sorun olduğunu daha iyi kavrarız. “Örneğin bu durum AB-Türkiye çerçevesinden bakıldığında daha net anlaşılabilir. Avrupa Birliği mikro işletmeler için yıllık ciro sınırını 2 milyon euro olarak kabul ederken, Türkiye'de Devlet İstatistik Enstitüsü rakamlarıyla bu sınır 1 milyon euro olarak belirtmektedir. Benzer şekilde Avrupa Birliği, orta ölçekli işletme olma ölçütünü, yıllık cirosu 40 milyon euro'nun altında kalan işletmeler olarak belirlerken, Türkiye'de DİE ölçütlerine göre bu rakam 25 milyon euro olarak gösterilmektedir. Küçük işletmeler için de aynı durum mevcuttur, AB 10 milyon euro'nun, Türkiye ise 5 milyon euro'nun altında yıllık ciro yapanları küçük işletme olarak kabul etmektedir (www.kobitek.com/makale.php?id=70).

¹¹ Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı 1994 Yılı İmalat Sanayi Tekstil ve Makine Sektörleri Makine Parkı Envanteri Anketi Geçici Sonuçlarını Açıkladı (www.die.gov.tr).

¹² www.denizli.gov.tr/

¹³ www.buldan.bel.tr/

Bununla birlikte Buldan'da Aydın'a bağı Bucak olduğu tarihten yani 1779 yılından başlayarak günümüze kadar süren bir "teknolojik iyileşmenin" varlığı, o yıla kadar kullanılmakta olan ilkel tezgâhların terkedilmiş olması küçümsenemez: Önce Bursa'dan ustalar getirilmiştir. Bunların yardımı ile mekiği boynuzdan, masurası kargıdan tezgâhlarda 10–20 numara arası ipliklerle türlü dokumalar yapılmıştır. Daha sonra 1910 yılında bir girişimci arcılığıyla İstanbul'dan çekme (kamçılı) tezgâh getirilir. Balkan Savaşı'nda tezgâhlar boşalınca Denizli'de o zamana kadar erkek işi diye bilinen dokumacılığa kadınlar el atar ve bu sektörde yerlerini alırlar. " Tezgahımı aldım elime; Salevat geldi dilime, Şah Muhammed'in Yoluna, Ne helâl maldır çulhalık..." diye devam eden ilahi belki de bu devrin bir ürünüdür veya bu devirde sık sık okunmuştur.

Kamçılı (veya çekme) tezgâhlarla zamanın en ileri tekniği transfer edilmiş olur. Bu tezgâhlarda türlü pamuklu ve ipekli kumaşlar dokunmuş ve tüketilmiştir. Hammadde konusunda sorun yoktur. 1920'lerde Denizli vilayetinde yaklaşık 43.000 dönüm pamuk ekilmiş olup, bunun 9800 dönümü merkez ilçe; 11.000 dönümü Sarayköy ve 10.150 dönümü de Buldan hudutları içinde bulunmaktadır.

Motorlu tezgâhlar 1951 yılından başlayarak kullanıma sokulur. 1969'da el tezgâhları sayısı 1900 iken, 1975 yılında bu sayı 432'ye düşmüş, buna karşılık motorluların sayısı 1300'e çıkmıştır. Bugün 4500 motorlu tezgâha karşı yalnız 40–50 el tezgâhı bulunmaktadır. Günümüzde ipekli vb. türdeki ince kumaşlar, peştamal, üstlük örtü türü dokumalar el tezgâhlarında diğer türler motorlu tezgâhlarda dokunmaktadır.¹⁴

Motorlu tezgâhların devreye sokulduğu 1950'li yıllar Buldan için gerçek bir dönemeç noktasıdır. Aslında toplam en az 10.000 tezgah (9053 adeti kayıtlı, 1947 adeti kooperatif dışı ve kayıtsız) ile genel olarak Denizli bölgesi için (Denizli, Sarayköy, Buldan, Güney, Tavas, Kızılcabölük, Kale, Çal ve Acıpayam) bir gelişme söz konusu ise de Buldan'ın hakimiyeti kesindir: 26.000'e yakın dokumacı arasında Buldan 6009 dokumacı ile (%59.2) başı çekmekte onu toplam dokumacı sayısının %47.1 ile Babadağ ve %36.83 ile Kızılcabölük izlemektedir. Denizli %16.75 dokumacı oranı ile ancak dördüncü sırada gelmektedir.¹⁵

Denizli'nin eski ve ünlü ailelerinden gelen 1920 doğumlu İktisatçı Prof. Dr. Haluk Çilov'un, 1949 tarihli büyük çalışması "Denizli El Dokumacılığı Sanayi" bu başarıda mutlaka yol gösterici olmuştur.

7 Şubat 1995 tarihli yerel bir gazetede (Yeni Asır) üç coğrafik bölgenin kilit noktasında, ilçelerini bir kısmı Ege, bir kısmı Akdeniz, bir kısmı da Orta Anadolu'da bulunan Denizli ili, Ege Bölgesi'nin 8 ili arasında %19'luk gayri safi milli hâsılat (GHMH) ile İzmir'den sonra ikinci sırayı almaktadır. Türkiye'de kendi kendine yeten tek il olduğu yazılmış ise bunda Buldan'ın, İhsan Dönmez gibi girişimciler başta olmak üzere Buldanlıların önemli rolü olmalıdır. 2000 sayımlarına Buldan'ın toplam nüfusu, yukarıda Denizli ilinin toplam dokumacı sayısından (26.000) çok daha fazla yani 36.926

¹⁴ www.buldan.bel.tr/ekonomi.html

¹⁵ Turga, 1950, s. 93–95. (bkz. tablo)

kişidir. Bu nüfusun 13.946 ilçe merkezinde yaşamaktadır ve meslekleri dokumacılıktır.¹⁶ Nüfusun %75 dokumacı olmalıdır.

Günümüzde Buldan bezinin üretiminde fabrikalaşma sürecinin başlamasına rağmen geleneksel el dokumacılığı da sürdürülmektedir. Dokumacılar evlerin bir bölümünde ev-atölyeleri oluşturmuşlardır. İlçede 3000 motorlu tezgâh, 30 kadar el tezgâhı ve 1250 işleme makinesi etkin olarak çalışmaktadır. Dokumacılar kumaşlara Buldan gülü, kuşgözü, bademli, siyah üstlük, pancarlı, muskalı isimlerini verdikleri motifleri yıllardır işleyerek ustalaşmışlar. Buldan Türkiye’de ilk sanayileşen, bacasız fabrikaları olan yer olarak biliniyor. Kumaşın ham maddesi pamuğu Büyük Menderes Ovası’nda yetiştiriliyor. Dokumaların üzerine işlenen ipeğin boyası ise Buldan ormanlarından getirilen çam ve meşe palamudu kabuğundan geleneksel yöntemlerle kökboyası tarzında yapılıyor.

Buldan’ın son ipek ustası dokumacığa 7 yaşında başlayan bugün 77–78 yaşında olması gereken Habib Dışkaya “ Saf ipekten el tezgahlarında yaptığımız dokumaları diğer illere satmaya giderdik. Sonra İstanbul’dan alıcılar gelmeye başladı, Vakko, Beymen gibi ünlü markalar dokumalarımızı almaya geldi. Sonradan mallarımızın değerini anlayan simsarlar mallarımızı alıp bizim isimlerini bilemediğimiz kişilere pazarladılar” derken¹⁷ aslında üretim ve pazarlama süreçlerindeki farklılaşmaya işaret etmekteydi.

Üç Dokuma Türü: Boğası, Alaca ve Bürüncük

Yeniçağların başlarına kadar Denizli bölge ürünleri hakkında yeterince bilgi vardır.¹⁸

Biz burada yalnız araştırmacının sözünü ettiği metre mallarından bürüncük ile adı geçmeyen bogası ve alaca’dan daha sonraki gelişimini göreceğiz:

Boğası (Bogası)

XV. yüzyıl sonlarına doğru Denizlili tüccarlar Kuzey Karadeniz’e tam olarak Kefe’ye kurbâs ve boğası götürmektedirler. XVI. yüzyıl başına gelindiğinde Denizli, Batı Anadolu’da pamuk üretim bölgelerine yakın yarım düzine kadar merkezden biri

¹⁶ www.denizli.gov.tr

¹⁷ www.aksam.com.tr, 25.03.2003.

¹⁸ Denizli’yi yurt dışında aranan ve ihracatı önemli olan bir düzine kadar Selçuklu tekstil merkez arasında yer almaktadır. Altun işlemeli (ak alemlü) pamukluları ile ünlüdür. Beylikler döneminde Orta Doğu Ülkelerine kırmızı kumaşları ile beyaz renkli sarık tülbentleri (Germiyan ve Alaşehir ile birlikte) ihraç etmektedir. XIV. asrın ikinci çeyreğinde Anadolu’yu ziyaret eden Arap seyyah İbn-i Battuta Denizli’de eşi bulunmaz altın işlemeli pamuk kumaş (nah) dokunduğunun tanığıdır. Denizli bezlerinin sağlamlıkları ve üstünlükleri yalnız çok kaliteli pamuk değil aynı zamanda iyi kuvvetli, bükümlü pamuk ipliği kullanıldığı içindir. En azından İtalya ile ticari ilişkiler söz konusu olduğunda, XV. asrın ilk yarısında, ticaretin yapısı XIII. ve XIV. Yüzyıllardaki niteliğini korumaktadır. Türü ihraç ürünleri arasında tekstile ilişkin hammadde olarak, tarımsal ürünlerden pamuk, hayvansal ürünlerden yapağı ve tiftik madenlerden şap dikkati çekerken, ihraç edilen sanayi ürünleri olarak yalnız pamuklu, yünlü ve ipekli kumaşlar ve halıyı; transit mallar arasında da Asya’dan gelen ipeği görmekteyiz.

durumundadır. (Diğerleri: Tire, Menemen, Manisa, Çine ve Bergama). Kefe yanında kuzeye ihraç olunan pamukluların en önemli Tuna iskeleleri Kili ve Akkerman'dır. Bu istikamete giden çeşitli türde boğası (beyaz, renkli, kadın dolaması için) kirbâs, makrama ve gömlek gibi Anadolu ürünleri arasında Buldan'da dokunanlar da bulunuyordu. Aynı şekilde Buldan ürünleri, Yerköğü (Giorgiu/Eflak)'ye giden boğası, kirbâs, bürüncük, astar, kemer, iplik ve kaftanlar; Boğdan'a ihraç edilen boğası, kirbâs, bürüncük ve gömlekler; Semendere (Semenderevo) iskelesi ile Hitam, Güvercinlik iskelesi'ne (Eflak ve Macaristan) gönderilen boğası, yorgan, bitane, meyan-bend (kuşak), astar, pamuk ve kaftan (pamuklu, ipeklî ve yünlü) vb. Anadolu ürünleri arasında da yer almış olmalıdır.

Yine aynı dönemde Anadolu pamukluları, Tuna ve Karadeniz'den Osmanlı sınırları dışında kalan yabancı ülkeler, özellikle Lehistan, Erdel (Transilvanya) ve Macaristan'da da ihraç edilmektedir. Örneğin Braşov gümrük defterlerinde, buradan geçen doğu malları arasında Anadolu boğası da vardır. Nitekim Evliya Çelebi "Ve ekseriyâ halkı mâvi ve beyâz bez ferâce giyerler. Ve zenâneleri dahi beyâz izâr ve muhayyer ferâce giyerler...ve memdûhâtından pembesi ve pembe ipliği ve bayâz ve rakîk ü nazîf sâdelik bezi, acem bezinden latîf olur. Niçe bin yük bezi Rûm vilâyetine müstevlî olur, başka bâzergânları vardır. Ve cemî'i halkının kâr (u) kisbleri beyâz bezdir"¹⁹ gözlemini yapmakta ve Işıklı kasabasına doğru yol koyulmadan önce, Denizli'yi ziyaretini şu sözlerle tamamlamaktadır: "Ba'dehu bu şehrin a'yâniyle vedâlaşup ve birkaç boğası bezler hedâyâler ve refikler alup şimâl câhibinde bâğ ve bâğçeler içre ubûr ederek..."²⁰

Hint kumaşlarının ithaline XV. yüzyılda rastlanıyor ise de Hint pamuklularının Osmanlı pazarlarını istilası asıl 16-18. yüzyıllar arasında gerçekleşir. Osmanlı pamuklu sanayi, piyasayı kontrol altında tutmakla beraber bazı Hint pamukluları özellikle lüks dülbendlerle rekabet olanağı bulamamıştır. Rekabetin asıl 18. asırda zorlaşmış olduğunu söyleyebiliriz. Zira artık ithal edilen yalnız pahalı lüks dülbendler değildir. Asıl ucuz Hint basmaları ve Hint pamuk ipliği Osmanlı pazarlarında müşteri bulabilmektedir. Bu dönemde Hindistan'dan alaca, kutni gibi iç pazarlarda rağbet gören bazı pamuklu çeşitlerinin de ithal edildiği görülmüştür. Ancak Osmanlı pamuklu sanayi Hint pamuklularını taklit etmede geç kalmayacaktır. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde bulunan Mayıs 1754 tarihli bir raporda "Hint kumaşları Osmanlı İmparatorluğu'nda taklit edilebilmektedir. O halde Fransa'da da taklit edilebilir" cümlesini okuyoruz. Üstelik rapora Fransız dokumacılar örnek olması, sökerek çözgü ve atkı ipliklerini tetkik etmeleri amacıyla Osmanlı kumaşlarından örnek parçalar da ilave edilmiştir²¹. XVIII. yüzyıl başlarında İzmir'deki Ermeni kumaş tüccarlarının sattıkları dokumalar arasında boğası (Beyaz, kırmızı, elvan ve beyaz çiçekli türleri), alaca (alaca, taraklı alaca, Alaca-i Haleb) bulunmaktadır.²² Halep'te dokunduğu kesin alaca türü dışında diğer alacaların ve boğasaların nerenin dokuması olduklarını belirlemek güçtür.

¹⁹ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, cilt 9, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), YKY, İstanbul, 2000, s. 102.

²⁰ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, cilt 9, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff) YKY, İstanbul, 2000, s. 103.

²¹ Serap Yılmaz, "XVIII. Yüzyıl Tekstil Dünyasından...", s.785.

²² Serap Yılmaz, "İranlı Ermeni bir Tüccarının..."

Buldan'a dönersek, XIX. Yüzyılda, Kadıköy, Sarayköy ve Denizli ile birlikte, Aydın vilayetinin farklı önem ve ihtisaslaşma alanlarına sahip yirmi kadar tekstil üretim merkezi arasındadır (diğerleri: Bergama, Akhisar, Menemen, Manisa, İzmir, Çeşme, Kula, Eşme, Bayındır, Tire, Ödemiş, Kuşadası, Söke, Aydın, Nazilli, Bozdoğan, Karacasu). 1820'lerde İngiltere'ye ihraç edilen mallar listesinde boğasıyı göremiyoruz ancak alaca ve bürüncük bulunmaktadır.²³ 1844 yılı için Buldan kazasında ikisi “şal destgâhı” biri “çulha destgâhı” olarak kaydedilmiş üç tezgâh tespit edilmiştir. “Buna göre üç hanenin tasarrufunda olan bu tezgahların sahiplerinden “Hacı Kasım oğlu Hacı Yusuf ” ve “Hacı Musa oğlu Osman” Cami-i Kebir, “Emir Ali oğlu Mehmet” ise Hammamderesi Mahallesi'nde ikamet etmektedir. Bu hane reislerinin tezgah dışında servetlerinin bulunmayışı ve gelirlerinin tamamını mesleklerinden elde etmeleri; tezgahlarında başkalarına ait yün veya pamuğu dokumuş olabileceklerini göstermesi açısından önemli bir ipucu olsa bile, kaza genelindeki tüm dokumaların sadece 3 tezgahla imal edilemeyeceği de aşikârdır. Bu durumda geriye, pek çok tezgahın defterlere yazılmamış olma ihtimali kalmakta olup; bu husus, kazayla ilgili kaynak defterleri tutanların bir diğer dikkatsizliğidir”.²⁴ Bu verilerin ortaya koyduğu sorun bir başka çalışmaya neden olacak kadar önemlidir. Biz burada yüzyılın ortalarına doğru İzmir İhtisâb Nezâreti kurulduktan sonra gerek tekstil hammaddesi, gerek kumaşların vergi yükünün artması nedeniyle pamuk sektöründe genel bir kriz yaşanmış hatta İzmir'de 18 basmahanenin 16 adeti kapanmış olduğunu²⁵ hatırlatmak istiyoruz. Osmanlı arşivlerinde bulunan belgelere değil yalnız kataloglara bakmak dahi bu krizden Buldan'ın da etkilendiği konusunda bir fikir vermektedir. 1856 tarihli bir belgeye göre Buldan'da tekstil ürünlerinden (özellikle peştamal, ham iplik alacası vb. ürünler) fazla damga vergisi tahsil edilmemesi istenmektedir (18.9.1859/ H. 20.S.1276 tarihli belge: BOA, A.MKT.UM. 2, no: 366/75).

1960'larda Denizlinin beyaz boğasıları hayli ünlüye benzer. Bu kumaşların boyu 8 zıra, eni 1 zıra 2 rub olarak dokunmakta olup bir zırasının ederi 25 akçadır. Dokumacılık etrafında geliştirilen gelenek, inanç veya hikâyelerde kimi zaman ilginç durumlarla karşılaşırız: Örneğin içinde Şit Peygamber de geçen bir hikâyede bir karı koca Şit Peygambere 20 okka pamuk ipliği vererek kendisinden “çıkırık büküsü kalın pamuk ipliğinden işlenen kumaş” diye tanımlanan Buvassi dokumasını istemiştir. Bu miktar ile 20 top dokunabilmektedir...

Adı Şit Peygamber ve Evliya Çelebi ile birlikte gelebilen boğası kumaşlara ne olmuştur? Acaba günümüzde “Buldan bezi” denen kumaşların ataları mıdır?

Buldan bezinin hiçbir kimyasal madde kullanılmadan kök boyalarla hazırlanan ve ilçenin ismi ile anılan bezler olduğunu hatırlayalım. Buldan bezleri yalnız iç değil dış piyasada da aranan kumaşlar arasındadır. Bu gelişmede Buldanlı bir girişimcinin, İhsan Dönmez'in, önemli bir rolü olsa gerek. Bugüne kadar el tezgâhlarında dokunan Buldan bezini fabrikaya sokan bu girişimci Buldan's markasını yaratarak dünyaya açılmıştır.

²³ *By-Laws of the Levant Company-1823*, London, 1832. Bkz. Appendix: Tariffa İnglese.

²⁴ Ayhan Bayoğlu, *Ekonomik ve Sosyal Açından Tarihte Buldan*, 2006, Ankara, s.122.

²⁵ Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*. 19.Yüzyıl, İzmir, 1999.

Alaca

Zira dayanıklı ve kullanışlı bir kumaş olan alaca isimli kumaş eski dönemlerden beri Anadolu'nun birçok yöresinde dokuna gelmiştir.

İpekli ve pamuklu olarak dokunabilen bu kumaş kırmızı zemin üzerine sarı çubukludur. Buldan ismi bu kumaş için her ne kadar ismi Tire, Erzincan veya Halep kadar sık geçmiyor olsa da Buldan'da alaca dokumacılığının hayli eski olduğunu biliyoruz. Bununla beraber kimi kaynaklarda alaca dokumayı Kadıköylü olduğu söylenen Cerid Oğlu'nun "icad" ettiğine dair ifadeler vardır.²⁶ Buldan'ın köylerinden 1163 nüfuslu Kadıköy'ün kuruluşu hayli geç 1894 tarihindedir. Bölgedeki göçler Kadıköy ve alaca dokumacılığı konusunda dikkatle incelenebilir. Hatırlarsak 1800–1820 yılları arasındaki göçle Burdur'da alaca dokumacılığının başladığı ileri sürülür. Şöyle ki Uluborlu ilçesinin Senir köyü halkından 100 hanenin (yaklaşık 500 kişi) eşkiya baskısından kaçarak gelip Burdur'a yerleşirken yanlarında bu sanatı da kente sokarlar. Her ne olursa olsun Kadıköy daha kurulmadan Buldan'da alaca dokunduğunu biliyoruz.

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Arşiv belgelerini okuyarak analiz etmek değil kataloglardaki özetlerine şöyle bir göz atmak dahi Buldan'da alaca dokumacılığının önemli olduğunu anlatmaktadır: Birinde "Denizli'nin Buldan kasabasında ahalinin icra ettiği harir ve alaca dokumacılığının hammaddeleri bazı muhtekirlerin elinde ve pahalı olduğundan dışarıdan ithal edilecek malzemelerin gümrük vergilerinin düşürülmesi" söz konusudur (BOA, DH.MKT, no:1453/65, 31.12.1887/ H.16.R.1305 tarihli belge). Aynı döneme ait bir başkasında "Buldan alaca mensucatının ham maddesi olan kıl, harir ve pamuk ipliği fiyatlarının yüksek olmasından dolayı, bu konudaki yabancı ürünlere ağır gümrük resmi uygulaması hususunda İzmir Ticaret Odası talebine ilişkin Aydın vilayeti yazısının Ticaret ve Nafia Nezaretine bildirilmesi"nden bahsedilir. (DH.MKT, no:1460/8, 1.11.1887/H.15.S.1305 tarihli belge).

Alaca'ya ne olmuştur? Niçin ismine Buldan'da rastlamıyoruz. Acaba günümüzde parça malları arasında bulunan "peştamal" denen ürün "alaca kumaş" ile akraba olabilir mi? Aslında "peştamal" sözcüğü kullanım alanını ifade eder, bu giysinin yapıldığı kumaşın da bir adı olmalı değil midir? Bilindiği gibi peştamal kadınlar tarafından kullanılmakta, tam olarak dışarı çıkarken elbiselerinin üzerinden bele bağlanarak kullanılmaktaydı. İpekliler mor üzerine yeşil çizgili, pamuklular ise kırmızı üzerine yeşil çizgilidir. Çizgiler boyu uzun göstermekte tabii ki ipekliler özel, pamuklular günlük olarak tercih edilirdi. 1978 yılında Buldan'da 250 peştamal tezgâhi bulunmakta tamamının yıllık kapasitesi 750.000 m²'dir.²⁷

Bürüncük (Bürümcük: Buldan Bükülü Bezi)

En bilinen ve günümüze kadar sürdürülen bir etkinliktir. Araştırmasında bu kumaştan da söz eden Sezgin, günümüz yöre dokumalarını parça malı ve metre malı olarak iki grubu ayırdıktan sonra Buldan'ın önemli bir parça malı merkezi olduğunu belirtir.

²⁶ Şükrü Elçin, "Denizli dokumacılığı üzerine notlar", *Türk Etnografya Dergisi*, VI, 1962, Ankara, s.5-8.

²⁷ Şerife Sezgin, "Buldan Dokumaları ve İşlemeleri", *I.Uluslararası El Sanatları Sempozyumu*, İzmir 1984, s.327.

Peştamal, üstlük (başörtüsü), çarşaf, havlu, mendil ve masa örtüsü parça malları; astarlık, pantolonluk, baranda ve Buldan bükülü bezi ise metre malıdır.

Atkıda bükülü iplik kullanıldığı için kıvrır kıvrır bir görünümdeki Buldan bükülü bezi metre malıdır. Eni 1890'lı yıllardan itibaren 30 ile 60 cm. arasında dokunmaktadır. Önceleri iç çamaşırı özellikle iç gömleği olarak tüketiliyor olsa da günümüzde farklı, düz veya emprime desenler basılarak, hatta floş, sim vb. işlenerek dış giysileri yapımında da kullanılmaktadır. 1970'li yıllardan günümüze yurt içi ve dışında aranan bir kumaştır.²⁸ Kullanım alanı ve görünüm olarak çok değişime uğrayan bir tür olarak yeterince tanındığından söz edilemez. Daha sistematik olarak ele alınıp araştırılması lazımdır. Şile bezi ile arasındaki rekabetin şiddeti de suskun olduğumuz konular arasındadır.

Buldan Tekstil Endüstrisinin Geliştirilmesi: BULDAN TEKSTİL MÜZESİ ve KÜTÜPHANESİ

Dönmez Tekstil'in, girişimci İhsan Dönmez'in (ve benzerlerinin) marka olma konusundaki deneyimlerini, Buldan's deneyimlerini, diğer tekstilci hemşerileri ile paylaşmasıdır.

Sektöre Üniversitelerin ilgili Fakülte ve bölümlerinden devamlı bilgi akışı sağlanmalıdır. Sanayiciler yalnız ticari sorunlar, satış, kar üzerine kilitlenmemelidir. Tekstil tarihine, işin kültür yanına önem verilmeli, ENDÜSTRİ MESLEK LİSESİ *Tekstil Bölümü'nde* Tekstil Tarihi dersini üstleneceklerin yalnız bölge değil dünya tekstil üretim, ticaret ve sanayi konularında bilgili, ayrıca araştırma ruhlu olmasında yarar vardır.

Kentte, içinde tekstil üzerinde ihtisaslaşmış bir KÜTÜPHANE barındıracak bir müze, BULDAN TEKSTİL MÜZESİ ilk fırsatta açılmalıdır. Meslek lisesinin ilgili bölümünden başarılı ve araştırmaya meraklı öğrenciler seçilerek sponsor desteğinde gelişimlerinin sağlanması ve içlerinden bazılarının, müzede görevlendirilmek üzere, değişik müzelerde staja gönderilmeleri (Topkapı Sarayı Müzesi'nden başlayarak, Paris'e iki buçuk saat uzaklıkta 57 bin nüfuslu Cholet'nin Sanat ve Tarih Müzesi ile Tekstil Müzesi'ne veya Türk peştamallarının da sergilendiği ve bir kütüphanesi de bulunan ünlü Philadelphia Museum of Art'a kadar)²⁹; koleksiyonerlerden bağış kumaş temini; halkın elindeki eski kumaş parçaları (ve aynı zamanda tekstille ilgili malzemelerin) sembolik de olsa ücret karşılığı toplanması; müzede sergilenecek her bir parçanın envanterinin tam olarak yapılması ilk akla gelenlerdir.

Nasıl Anadolu'da, belki büyük şehirlerde de aynı, hangi turizm bürosuna gitsek burada görevli kişilerin yöresini gerektiği derinlikte bilmediğine tanık oluyorsak Buldan tekstil sektöründe de durum böyledir. Kimi zaman kumaşı ve cinsini satıcılardan daha iyi tanıyan müşterilerle karşılaşmaktayız. Kanımca Buldan tekstil ürünlerinin ulusal ve uluslararası çevrelerde tanıtılması için önce tanınması gerekmektedir.

²⁸ Sezgin, *a.g.m.*, s.326, 322.

²⁹ Jacques Anquetil, *Les Routes du Coton, L'epope de l'or blanc des origines a nos jours*, Paris, 1999, s. 319.

-*Innovation* yani yenilik yapmak önemlidir. Ancak bunun için eskiyi iyi bilmek gerekir. El dokumacılığı bu alana yönelmelidir. Tekstil ile uğraşanların tekstil tarihine boş vermemeleri gerekir. Buldan ciddi anlamda bir MODA MERKEZİ olabilir. Hatta bir moda bakanı! bile çıkarabilir. Unutmayalım ki kimi moda merkezi ülkelerde 18. yüzyılda moda bakanı bulunuyordu. Örneğin Rosa Bertin Fransız sarayına pamuklu modasını sokan ve sosyeteye tanıtılacak aristokrat kızlarını ağlaya ağlaya da olsa ipekliden pamuklu giysiye geçiren moda bakanı olarak tanınmaktaydı. El Dokumacılığını Geliştirme Projesi kapsamında bir El Sanatları Dokuma Merkezi'nin bulunması sevindiricidir. Ancak BELSAM (Buldan El Sanatları Merkezi) yalnız satışı değil ürünlerini geliştirmeyi ve çeşitlendirmeyi de düşünmelidir. Bunun için küçük bir anket düzenleyerek ürünleri hakkında tüketicilerin görüş ve önerilerinin alması yeterlidir. Doldurulması gereken küçük bir anket formu hazırlanması o kadar zor bir iş değildir.

Marka olmaya gelince ilgililer, danışmanlar bu konuda devamlı fikir üretmektedir.³⁰ Bu konuda dikkat çeken en önemli noktalar şunlar görünmektedir:

- Swot analizi³¹ ile güçlü, zayıf yanlarımızı görüp fırsat ve tehlikeleri değerlendirmek
- İnsan faktörü, derin bilgi ve kültürün önemi: En iyi çalışanlara sahip olanların marka olmada daha şansı vardır. Eğer böylelerine sahip değilsek mevcut çalışanların sürekli eğitilmesi gerekir. Sanayide *insan* faktörünün *teknoloji* kadar önemli olduğu asla unutulmamalıdır.
- Depocusundan, kapıdaki bekçisine kadar her çalışan işinin hakkını vererek profesyonelce düşünmeli ve yaşmalıdır.

KAYNAKÇA

ANQUETİL, Jacques, *Les Routes du Coton, L'epope de l'or blanc des origines a nos jours*, Paris, 1999.

By-Laws of the Levant Company-1823, London, 1823.

CHAPOUTOT-REMADI, Mounira, " Reflexions sur l'Industrie textile dans le monde Musulman au Moyen Age. A propos d'un livre Récent", *Annales*, 34, Paris 1980, s.504-515.

ÇILLOV, Haluk, *Denizli El Dokumacılığı Sanayii*, İstanbul, 1949.

DEMİR, Tanju, 18.Yüzyıl Sonunda Denizli Tekstil Sanayi, *Toplumsal Tarih*, Sayı 71 (Kasım 1991), s.56-58

BAYOĞLU, Ayhan, *Ekonomik ve Sosyal Açından Tarihte BULDAN*, Buldan Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, Kasım 2006.

³⁰ Örneğin Fevzi Kostak, Kalite ve Yönetim Danışmanı, ETİKA Danışmanlık ve Eğitim Ltd. Şti. www.etikadanismanlik.com.

³¹ Bu analiz, incelenen kuruluşun, tekniğin, sürecin veya durumun güçlü ve zayıf yönlerini belirlemekte ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri saptamakta kullanılan bir tekniktir.

ESİNER-ÖZER, Mine, “Türkçe Kumaş Adları”, *Tarih Dergisi*, XXXIII (Mart 1980/1981).

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, 9. Cilt. Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff) YKY, İstanbul, 2000.

FUKASAWA, Katsumi, *Toilerie et Commerce du Levant d'Alep à Marseille*, Paris 1987.

GÖKÇE, Turan, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası*, Yayınlanmamış doktora tezi, İzmir, 1994.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Pamuk Pazarı”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1879-80 özel sayı.

KASABA, Reşat, “L'Empire otoman, ses nomades et ses frontiers au XVIIIe et XIXe siècles”, *Critique Internationale*, no 12, Temmuz 2001, s.111-127.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983.

LOMBERT, Maurice.1978. *Les Tekstiles dans le Monde Musulman VIIe XII e Siècles*, Paris, 1978

MALAY, Hasan, “Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum”, *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildirileri (27-30 Eylül 1988)*, Denizli, 1988, s.295-298.

MARTAL, Abdullah, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme. 19.Yüzyıl*, İzmir, 1999.

SEZGİN, Şerife,” Buldan Dokumaları ve İşlemeleri”, *I.Uluslararası El Sanatları Sempozyumu*, İzmir 1984, s. 321-335.

TURGA, Fazlı, “Denizli Röportajı”, *Feshane Mensucat Meslek Dergisi*, Nisan 1950, s.93-94.

YILMAZ, Serap, “İranlı Ermeni bir Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği Üzerine Düşünceler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VII, 1992, s.195-215

YILMAZ, Serap, “XVIII.Yüzyıl Tekstil Dünyasından: Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Pamuk-İpek Karışımı Kumaşları”, *Belleten*, Aralık 1992, Sayı 217, Ankara, 1992. s.775-807, eki 126.

EK I

Önerilen Buldan Tekstil Müzesi için fikir vermek üzere internetten indirilen *Cholet Tekstil Müzesi* ile ilgili *Cholet Tekstil Müzesi Dostluk Derneği*'nin bir duyurusunun çevirisidir (www.museedutextile.com/actualites/32-devenir-guide-au-musee-du-textile.html).

TEKSTİL MÜZESİNE REHBER OLMAK



Cholet Tekstil Müzesi Dostluk Derneği 1997 yılından itibaren Cholet'deki Tekstil Müzesi'nde rehber hizmeti de sunmaktadır. Bu rehberler müzeye, bilgilenecek müzeye dolaşmak isteyen grupları kabul etmesine imkân vermektedir. Dernek yıl boyunca, Cholet endüstri tarihini paylaşmayı arzu eden bilgili ve ilgili yeni kişileri kabul eder ve Tekstil Müzesi Rehberi olmaları için onları yetiştirir.

Eğer ilgileniyorsanız bizi aramak için çekinmeyiniz.